

Dávid Ferenc és kora.

Irta: Dr. Borbély István.

(Folytatás.)

Melius úgy vélte, hogy — mielőtt a döntőnek ígérkező vitán megjelennék — egyháza legsürgősebb ügyeit intézi el. Ilyennek látszott az urvacsorai kenyér. Az e célból is tartott (1568. jan. 6.) szikszói zsinaton az ostyavétel eltöröltetett ugyan, de a közönséges kenyér használata, akár kovászos, akár kovásztalan lenne is az, szabadon hagyatott az írásnak egymástól eltérő előadásai miatt. Fontosabb volt azonban Egrit Lukács ügye. Ez az ungvári lelkész, ki inkább volt a kálvinisták bosszúvágyának, mint Dávid tanításainak áldozata, ez alkalommal 27 tételt terjesztett az egyház elé megvitatás végett. Svendi ezért engedélyt adott a jan. 27-én Kassán tartandó zsinatra. A kálvinisták ugyanannyi tételben igyekeztek megcáfolni Egrit, ki gyűlés után — nem másítván meg állításait, következőleg nehogy időközben újra zavart támaszthasson — fogva tartatott. Még csak a Debrecen vidéki lelkészeket kellett hitük épségének megóvására figyelmeztetni a febr. 2-iki zsinaton, aztán megindulhatott Melius nagyszámú kísérettel a gyulafehérvári zsinatra. Tíz napig tartott itt a vetélkedés s a kálvinisták legjobb szónokpolemikusai mérköztek az unitáriusokkal. — Melius mellett Czeglédi György, Sándor András, Turi Pál, Kis Lőrincz, Károlyi Péter; Dávid mellett Basilius István, Hunyadi Demeter, Gyulai Pál, Szegedi Lajos, Császmái István, Sztárai Miklós és Karádi Pál vitatkoztak. A lutheristákat Hebler s hívei képviselték. Az a tény, hogy Hebler s Melius, meg sem várva a zsinat végét, nyolcadnapra már eltávoztak, mutatja a vitatkozás eredményét. Egyháztörténeti szempontból a legfontosabb gyűlések egyike volt ez, melyen az unitarizmus sorsa fordult meg. A gyűlés jegyzői Fejérvári Márton, Marosi Sinnig János, Óvári Benedek és Vagner Gergely voltak. Az ő

följegyzéseik alapján a vita leírását mindkét párt még ez évben kiadta. Melius és Heltai könyve Kolozsváron jelent meg. *Brevis emanatio Disputationis Albanæ de Deo* címmel, Dávid Ferencé *Brevis enarratio Disputationis Albanæ de deo trino et Christo duplici* címmel Hoffhalter özvegyénél Gyulafehérváron. Heltai, miután unitáriussá lett, 1570-ben unitárius szempontból átdolgozva újra kiadta.

A gyulafehérvári gyűlésnek nem volt egységes célja. A kálvinista pártszenvedély a különválást illetőleg a bosszút akarta sankcionálni ez alkalommal. Meliusék kívánalmuk VII. pontja szerint a „a legyőzött fél megbüntetését kérték.“ „Mert Krisztus nem a harcolónak, hanem a győzőnek ítéli oda a jutalmat“ Jól jegyezzük meg e célt, „ez fogja megmagyarázni azt, hogy oly heves, oly tüzes vitáknak ezentúl miért nincsen foganatja; ez fogja megmagyarázni azt a hosszú évszázakra menő halálos gyűlölséget is, mivel a magyar kálvinisták a magyar unitáriusokat illették. Itt, a gyulafehérvári gyűlés lefolyásában találjuk meg az unitárius egyház jövődő magatartásának képét is. Dávid Ferenc, — válaszolva Melius előterjesztésére — a legyőzött félnek nem megbüntetését kérte a fejedelemtől, hanem azt, hogy őket minden tisztességgel illethessék, mert Isten azt akarja, hogy a bűnös megtérjen és éljen. A rágalmazó vádak alól is tisztázódni kívánnak. Meliusék minden ok nélkül rájuk fogták, hogy azt tanítják, mintha „az asszonyállatnak nem volna lelke; hogy Isten legyen a bűnök oka (amit Arany Tamás hirdetett); s hogy szabad több feleséget tartani.“ E dolgokat — írja — „még álmukban sem látták, nemhogy tanították volna.“ A mult esztendei debreceni kánonokban (nagyobb cikkek előbeszéde) Meliusék még azt vallották, hogy némelyek „a mámor és részegeskedés által elnehezítve elbutultak, azután minthogy megvetették a szent bibliát, a közhelyek foszlányaihoz s némely akadémiák határozataihoz mintegy szeggel oda vannak szegezve; és az akadémiák ítéletit többre becsülik a szentírás igazságánál.“ Most pedig azt kérik, hogy tanácskozásait a fejedelem külső akadémiák ítélete alá bocsássa. Hát erre is csak azt felelhetik, hogy a tudomány igazságát nem a főiskolák próbálják meg, hanem az idő . . .

Ezek után hiába keresnők a szálakat, melyek a két félt egymáshoz fűznék; a vita csak a különbségek kidomborítására irányult. Jól érezte ezt Melius is, Hebler is, mert a zsinat befejezte előtt — nem kíváncsian arra, vajjon győztek-e avagy legyőzettek — eltávoztanak.

Ha tüzetes vizsgálat alá vesszük a gyulafehérvári zsinat jegyzőkönyveit, azt találjuk, hogy az ott reprodukált nyilatkozatok szerint Dávid Ferenczék immár nem állanak csupán Serveto tanításainak alapján, hanem oly kijelentéseket is tesznek, amelyeket a *Resstitutio Christianismiben* hiába keresünk. Meliusnak ez több ízben feltűnt, főleg a vita utolsó napján s ismételten megjegyezte, hogy „Dávid Ferenc Socinus Laelius után beszél.“ Meliusnak a ténymegítélésben kétségtelenül igaza volt, Dávid Ferenc azzal az aprólékos készültséggel vitázott, amivel a kétkedésnek oly tipikus megszemélyesítője tehetne — volna, mint Socinus Laelius. Ez a kora fiatalságában — 37 évet élt mindössze — elsorvadt tudós olasz földön született, nemze'i tradícióként örökölte állandó gyanakodását. Nem eredeti gondolkozó, eszméket fölvetni, elveket képviselni alkalmatlan volt, de ezzel szemben éles eszű dialektikus, a legzavarosabb beszédek is egyetlen pillanat alatt tételekbe foglalja s bámulatos gyorsan kész a felelettel. Ám, e feleletet fél kimondani, külső csendességét többre becsüli az igazságért való harcnál. Érzülete nemességéhez szó nem férhet s ha véletlenül kételyei már elviselhetetlenek, őszinte lélekkel fordul Kálvinhoz megnyugtatóért. Kálvin szívesen szóba áll vele, vitázik, levelet ír, vagy Bullinger által nyugtatja. Laelius boldogan távozik Genfből Zürichbe. A csöndes magány azonban újra fölkelte ábrándos képzeletét, kételyei előbb csak izgatják, majd — nem birván azokat eloszlatni — tépik, marcangolják. Ujra Kálvinhoz fordul, sőt Melanchton is meglátogatja, Wittenbergben Meliussal is találkozik. Mind hiába, rövid ideig tartó megnyugvását nem tudja állandósítani. Kálvin már attól tart, hogy állhatatlan tépelődései a gondozására bizott eklézsiát is megrontják, ezért óva figyelmezteti . . . És Socinus Laelius zárkózott ember lett, meghitt barátain kívül senkivel nem közlé többet kételyeit. Halála hírekor Kálvin hű követőjét érzé halottnak.

Socinus Laelius jelentősége nem a később socinianizmus néven ismeretes theologiai mozgalom megalapozásában áll. Hagyomány szerint Socinus Faustus, az unokaöcs, az ő hátrahagyott irataiból iejtette ki a socinianus hitrendszert. E hagyományt azonban — tudtommal — eddigelé még nem erősítette meg Laeliusnak sajátkézzel írott munkája. Az ő jelentőségét én abban látom, hogy mint képzett theologus, Serveto rendszerét a szaktheológiában alaposabban kifejtette. A bibliai kifejezéseket újabb, talán helyesebb, talán hibásabb értelemmel magyarázta. Mindenekfölött belevitte az írás

magyarázásába az individualis lehetőséget, vagyis — kétségbe vonva a biblia félreérthetlenségét, azt állította, hogy nem a betű, de a betűk által kifejezett értelem a lényeges. Ebből fejlődött ki az ő örök kétkedése. Én ugyanazt a jelenséget látom Socinus Laelius szereplésében, amit Luther föllépése után a protestántizmus mutat, hogy t. i. a vallásnak gyakorlati vonatkozásait mind inkább háttérbe szorítja, míg a dialektika, az elmének e zordon kedvtelése, szabadon való munkájában előbb a tévedéseket cáfolja meg, utóbb az igazságokra támad s akadály nélkül rombolhatván, utoljára az értelmet magát teszi lehetetlenné az által, hogy kimutatja, hogy: megdönthetetlen igazság nincs.

Amikor a gyulafehérvári második zsinaton Dávid és Blandrata ilyen értelemben, Melius kifejezése szerint „Laelius módjára“ vitatkoztak, ők maguk is messzejártak az egyetlen szükséges és helyes alaptól. Ez azonban épen nem azt teszi, hogy Melius talán különbül cselekedett. Mondottam, hogy kálvinizmus és antitrinitárizmus lényegileg nem közös fejlődésűek, mert más volt a kiindulási alapjuk. E két irányban a hit gyakorlati lehetőségétől körülbelül egyenlő foknyi eltérést jelent Meliusnak is, Dávid Ferencnek is jelen álláspontja. Mint majd meglátjuk, különféle körülmények hatására Dávid szakít Blandratával s elhagyva e ferde irányban való haladást, visszatér az egyetlen helyes útra, melyet e században először Luther jelölt ki a 95 tézisben, de amelyről először épen ő maga tévedett céltalan elméleti spekulációkba.

A gyulafehérvári zsinat után a harc a két fél között teljes erővel kitört. More Mihály unitárius költő kezdi a támadást azzal, hogy gúnyverset ír Meliusról. Majd Basilius, szintén unitárius író támad „A Credonak vagy Apostoli vallásnak magyarázatjáról“ és „Egy néhány kérdések a keresztyéni igaz hitről és azzal ellenkező tudományról az Istennek egyházában“ című könyveivel. Császmái István is felelt Thordai Andrásnak a múlt évi könyvére. E kisebb szabású polemiákat Károlyi Péter egészíti ki, egyenesen Dávidnak rontván. Dávid Károlyi csapását „A szentírásnak fundamentumáról“ című könyvvel fogta föl. Melius zsinattal kezdte a vitatkozást. 1568 aug. 22-re Nagyváradon gyűlést hívott össze, valószínűleg azonban itt nem tarthatták meg kolloquiumokat, mert 24-én Czeglédi Ferenc elnöklésével tartott sárospataki zsinaton jelenik meg. Dávid e zsinatok komoly hangú végzéseire Károlyi ellen írott magyar nyelvű könyvének latin átdolgozásával (De mediatoris Jesu Christi hominis

divinitate); személyeskedő és sértő kifejezéseire pedig „Dehortatio et descriptio Dei tripersonati“ című szatirikus verssel felelt. Egyszermind a sárospataki zsinatnak nov. 14-re Tordára invitáló meghívóval válaszolt, csatolván a vitatkozásra kitűzött 14 tételt is. Melius 28 pontban cáfolta azokat, mit Dávid ugyanannyi ellencáfolattal, valamint 8 más ellentétellel ellátva Meliusnak visszaküldött.

E magyarországi támadásokat a németországi tudósok polemikus íratai egészítették ki. Első ezek közül Zanchi Jeromosé, ki III. Frigyes választófejedelem kérésére írta „De tribus Elohim“ című munkáját. Zanchinál nagyobb hévvel támadt Major György wittenbergi tanár. Csáki kancellárhoz intézett ajánló levelében Dávidot dehonestálni igyekezett, mire ez szellemes cáfolattal válaszolt, kimutatva, hogy a wittenbergi tudós tulajdonképen a római hitet védi, midőn őt támadja, pedig ez bizonyára nem volt célja. Állításainak bizonyításánál Major a szentírásról megfeledkezve, csak a konciliumi végzésekre, a szentatyák írásaira, a szímbolumokra, pápai rendeletekre és templomi énekekre hivatkozik, holott a sardikai, sirmiumi és efezusi konciliumok egészen más irányú végzéseket hoztak; a többi argumentumok pedig nem protestáns, de csupán pápista ember előtt birhatnak bizonyító erővel. Igen érdekes az is, amit Dávid arra a vádra írt, hogy ő Árius követője. „Árius tanai követésével is vádolják őket — ugymond —, de alap nélkül. Nagy Konstantin egész birodalmában Árius minden könyvét összegyűjtetvén, megégettette; ellenségei írhattak tanairól, ami nekik tetszett. Amit ő valóban tanított, meglehet, hasznos lenne tudniok a mostani zavarok között; de amit hitvallásáról Sándor, alexandriai püspök, győztes ellenfele hagyott hátra, nem teljes hitelességű, s ha az, nem egyező az ő (Dávid) és Blandrata s hiveik tanaival“. E nyilatkozatban éreznünk kell a kritikai apparatussal dolgozó tudós theologust. „A Magyar György elleni cáfolat“ a második munka a magyar polemikus irodalomban, mely képpel van disztve.

Melius följegyezte, hogy Dávid Ferenc ez évben Debrecenben járt. Melyik zsinaton s mit végzett? — ismeretlen. Annyi mégis gyanítható, hogy az ott tapasztalt s hallott dolgok birták rá az 1568 okt. 10-ki nagyváradi zsinat összehívására. E jellemző sorokkal kezdi zsinathívó levelét: „Magyarországi egyházi szolgatársaink és atyánkfiai — írja — nemcsak minket gyaláznak, akik Isten megismert igazságát védni és megszilárdítani tartozunk; hanem a velünk egy tudományt valló papokat is az ország törvényei ellenére

helyökről elkergetik, hitök megtagadására kényszerítik ; akiket közējök ekléziába kirendelünk, szidalmazták, magánvetélkedésre hívják ki, az igazság oltalmazásától eltiltják, öngyőzelmükről s a mieink zavarba jöttéről mesterségesen kigondolt híreket közölvén : a keresztény és atyafiui szeretetet megszegik, botrányt és veszekedést támasztanak s azoknak, kik még tanaink igazságában eléggé megerősödve nincsenek, szívét sebezve, lelkiismeretét megháborítják“. „Egyszersmind — folytatja alább, — azért, mert a vele egy értelmű levők az ellenféltől gyakran bántalmaztatnak, vitára kényszerítetnek s mivel könyveiket valamennyien olvasni nem tudják, kéri, hogy magyar nyelven legyen a vitatkozás, a kétség alatt álló kérdések terjesztésének nyilvánosság elé s úgy jöjjön létre közmegállapodás“. Melius kezdetben nem akart megjelenni a Dávid által önhatalmúlag hirdetett eme gyűlésen. Azonban a fejedelem nem fogadván el mentességét, Melius újabb levelében egy heti halasztást kérve, annak letelte utánra megjelenését ígérte. Október 20-án kezdődött a zsinat a Dávid által előterjesztett 9 tételről. A vitatkozás négy napon keresztül eredménytelen volt s csak az ötödik napon vett döntő fordulót. Dávid felelve Meliusnak, megdönté annak érvelését Krisztus „láthatatlan és halhatatlan Istenségéről“. Syllogismusát épen tovább akarta fűzni, mikor közbeszólt Czeglédi György: Ha a kálvinisták feje, Melius, le is győzetik, a kálvinizmus sorsa ez által nem fog megrendülni. Nagy csorba esett e kijelentéssel Melius legyőzhetetlenségén, nagyobb, semhogy azt a sarjadzó kálvinista egyház békén elviselhetné volna. Meliusnak gondoskodni kellett arról, hogy e csorba kireperáltassék. Megkezdődik hát a XVI. század legnagyobb könyvpolemiája, mely következményeivel messze túlhaladta a gyulafehérvári zsinat által provokáltat.

A váradi zsinat jegyzőkönyvét Dávidék még ez évben kinyomatták Kolozsváron. Meliusék megelégedtek a Dávid tételeire adott válaszuk közlésével. Az ezek alapján fejlődött polemikában a kezdés a kálvinistáké volt. A felszentelendő papok esküformájába bevették, hogy a pápisták és Dávid Ferenc vallását és más hasonlók tévedéseit tőlük telhetőleg megcáfolni igyekeznek. A wittenbergi tanulókat is ilyen utasításokkal látták el.

(Folytatjuk.)

Berlini kongresszus.

Irta : Józán Miklós.

II.

A kongresszus érdemleges tanácskozásait hétfőn (aug. 8.) reggel, rövid ima és vallásos elmélkedés után, nyitotta meg *Schrader* Károly, volt birodalmi képviselő, a kongresszus elnöke. A kongresszus eddigi elnökei egyházi emberek voltak, theologiai tanárok. Ő az első a világiak sorából, aki megmutatta, hogy van erre bátorsága. És rá is termett a feladatra, melyet bölcs belátással és nemes szerénységgel oldott meg.

Első kötelessége — úgymond — hogy a megelőző kongresszusok által végzett munkát, s annak nagy érdemét elismerje. Valamennyinek az volt az alap gondolata, hogy a vallások sokfélesége között megtalálja az egyesítő kapcsot, a vallás magvát, annak igazi lényegét; s a különböző konfessziók és vallási közösségek között benső békét és kölcsönös jó viszonyt hozzon létre. Ezt sok tekintetben el is érte, mert a kongresszust eleitől fogva meleg vallásos érzés vezérelte tanácskozásaiban és a propaganda nehéz munkájában. A kongresszus nem áll negatív alapon. Sőt annyira pozitív, hogy a vallás terén a szabadságot magának a valásnak őszintesége és tisztasága érdekében követeli. A kongresszus eddigelé olyan országokban gyűjtötte egybe híveit, ahol a kongresszus eszméinek némileg kedveztek az egyházi viszonyok, mint Angliában, Hollandiában, Schweizban és az Egyesült Államokban. Itt, Németországban azonban másként áll a dolog. Nálunk még mindig a legélesebb ellentét uralkodik a különböző egyházak között, aminek a történelmi fejlődés mellett jórészt a politikai helyzet az oka. Valóságos kulturharc folyik itt katolikusok és ptestánsok között s az egyházi és iskolai kérdések magas hullámokat vetnek. Magában az evangélikus egyházban is élénk tusakodás folyik a konzervatívok és szabadgondolkozók között.

A gyors ipari föllendülés előtérbe tolta az anyagi érdekeket s innen van az, hogy a magasabb társadalmi osztályban nagy a közöny a vallás